OILAVIY NIZOLAR VA ULARNING BOLA TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Xaydarova Sayyora Chinaliyevna
Guliston Davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada o‘smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishiga oilaviy nizolarning ta’siri haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: xulq-atvor, oilaviy tarbiya, o‘smirlar, oilaviy muammolar, nizolar, huquqbuzarlik, affektiv soha, disfunktsional oila, emotsional holat.

Abstract: This article discusses the influence of family conflicts on the formation of deviant behavior in adolescents.

Key words: behavior, family upbringing, teenagers, family problems, conflicts, delinquency, affective sphere, dysfunctional family, emotional state.

Hozirgi kunda nikoh va oila munosabatlari, oila institutini mustahkamlash turli soha mutaxassislari: yuristlari, demograflar, iqtisodchilar, sotsiologlar va psixologlar tomonidan jadal o‘rganilayotgan bo‘lsa-da, oilaviy muammolar, nizolar va oilada o‘zaro ziddiyatlar ortib bormoqda. Shuning uchun bu borada ko‘plab amaliy ishlar olib borilishi, sohaga oid xizmatlarni yanada takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalasiga aylangan. Xususan, bugungi kundagi ajralishlar sonining ortishi, oilaviy muammolarning barvaqt aniqlanmasligi, oldini olish chora-tadbirlarining qo‘llanilmasligi oilaviy nizolar kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

Shu bilan birga, oilada tarbiyaning salbiy omillarini ham esdan chiqarmaslik kerak. Bular:

- kattalarning noqonuniy xatti-harakatlari;
- ota-onalar ma’naviyatining qashshoqligi;
- normal psixologik iqlimning yetishmasligi;
- moddiy qadriyatlarning ustunligi va boshqalar.

Oiladagi salbiy, beshafqat muhit, ma’lum turdagi o‘smirlardagi qo‘pollik, yovvoyilik, sovuq munosabat kabi illatlarni paydo bo‘lishiga zamin yaratadi, ular atrofdagilarga nisbatan qarama-qarshi ruhda harakatlanib, tajovuzkorona buzg‘unchilik sifatlarini namoyon qilishadi.

Bola baxtli, mustahkam va sog‘lom oilada muloqot qilsa, u odatda o‘ziga va atrof-muhitga ishongan, atrofdagi madaniyat me‘yorlarini adolatli va o‘z-o‘zidan ravshan deb qabul qiladigan odobli shaxs sifatida shakllanadi. Bola o‘z kelajagiga ma’lum bir tarzda yo‘naltiriladi. Agar oilaviy hayot qandaydir darajada qoniqarsiz bo‘lsa, bolalarda ko‘pincha tarbiyadagi bo‘shliqlar, me’yorlarni o‘zlashtirmaslik va deviant xatti-harakatlar rivojlanadi. O‘smirlar o‘rtasidagi huquqbuzarlik bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, deviant xulq-atvorga ega bo‘lgan yoshlarning aksariyati disfunksional oilalarda tarbiyalangan. Bu sohada amerikalik

tadqiqotchilar ijtimoiy psixologiya belgilovchi beshta asosiy omil aniqlandi oilaviy hayot disfunksional sifatida:

- o‘ta qattiq otalik intizomi (qo‘pollik, isrofgarchilik, tushunmovchilik);
- onalik nazoratining yetarli emasligi (beparvolik);
- otalik mehrining yetishmasligi;
- onalik mehrining yetarli emasligi (sovuqlik, dushmanlik);
- oilada hamjihatlikning yo‘qligi (janjal, dushmanlik, o‘zaro dushmanlik). Bu omillarning barchasi bolaning oilada ijtimoiylashuv jarayoniga va pirovardida deviant xulq-atvorga ega shaxsni tarbiyalashga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Adler shaxsiyatni shakllantirishning muhim omili sifatida oila tuzilishini aniqlaydi, bola va unga mos keladigan ta’lim turlarining o‘zgarishi deviant xatti-harakatlarning paydo bo‘lishiga sezilarli va ko‘pincha hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi.

V.V.Korolev o‘smir yoshidagi huquqbuzarlikning psixologik holatlarini o‘rganish davomida ularga xos bo‘lgan quyidagi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni aniqlagan: odob-axloq, namunali xulq tajribalarining yo‘qligi, do‘stlik, sevgi, jasurlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni qabul qilmasligi, ular haqidagi to‘pori tushunchalar, o‘z-o‘zini o‘ta past yoki juda yuqori baholash, huquqiy va ma’naviy qadriyatlarni noto‘g‘ri tushunish va ularga teskari munosabatda bo‘lish, tashqi barcha ta’sirlarga beriluvchan bo‘lish.

I.A.Semikashevaning izlanishlari bo‘yicha bunday guruhga kiruvchi o‘smirlar ota-onaga o‘xshash xislatlarga ega bo‘lib, alohida insonlarni emas, o‘zi mansub guruhni hurmat qiladi. Bunday o‘smirlar o‘z xarakterlariga ko‘ra mas‘uliyat sezmaydi, biroq tengdoshlari orasida hamma qatori harakatlanadi.

S.A.Kulakovning ta’kidlashicha, bunday xulqli o‘smirlar ko‘pchiligi psixoterapevtlarning mijozidir, ularga aniq tashxis qo‘yish mushkil, ammo ularning ko‘pgina xislatlari me‘yoriy jihatdan buzilgan. Affektiv sohada - ular hissiy bo‘shanglik, depressiya va hayajonga tez beriladilar. Talab qilish sohasida erkinlik, himoyalanganlikka bo‘lgan ehtiyojini yopib qo‘yilishi, referent guruhiga xos bo‘lishi, kognitiv sohada esa xulosa qilishni rad etish kuzatiladi.

B.N. Almazov disfunktsional oilalarning turlarini alohida ajratib ko‘rsatdi: ta’lim resurslari yetishmayotgan oilalar, nizoli oilalar, axloqiy jihatdan noto‘g‘ri, pedagogik jihatdan qobiliyatsiz oilalarga.

L.S. Alekseeva va G.P. Bochkarev; disfunktsional, emotsional va zararli axloqiy muhitga ega oila turlarini ajratib ko‘rsatdi.

A. Lichko va K. Leonhard ota-onalar bilan munosabatlarning buzilishi bilan xarakter va xatti-harakatlarning og‘ishlarining eng ko‘p uchraydigan ko‘rinishlarini aniqladilar:

– giper himoya qilish (haddan tashqari qo‘riqlash va nazorat);
– haddan ortiq g‘amho‘rlk (bolaning barcha ehtiyojlarini qondirish, uni barcha qiyinchiliklardan himoya qilish istagi);
– hissiy rad etish.

E.G. Eidemiller bolada og‘ishish shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadigan, oiladagi quyidagi patologik rollarini aniqlaydi:

– ota-ona hissiyotlari doirasining kengayishi;
– o‘zining nomaqbul fazilatlarini bolaga o‘tkazish;
– ota-onalarning tarbiyasi muammolari;
– bolani yo‘qotish fobiyasi.

Ota-onalarning aksariyat qismi farzandlarining noto‘g‘ri tarbiyasi kelgusida noxush oqibatlarga olib kelishini tushunmaydilar. Psixologik tadqiqot natijalariga ko‘ra, bugungi kunda farzand tarbiyasi va yoshlardagi agressiv xulq-atvor normalarining namoyon bo‘lishida oilalardagi psixologik muhitning nosog‘lomligi, ota-onalarning farzand tarbiyasini “ikkinchi o‘ringa” qo‘yayotganligi va noto‘liq oilalar sonining ortib borayotganligi sabab bo‘lmoqda. Bu esa ta’lim muassasalari va mahallalarda yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash borasidagi nafaqat yoshlar balkim ularning ota-onalari bilan ham pedagogik bilimlar targ‘ibotini olib borishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oila tarbiyaning boshlang‘ich o‘chog‘idir.Oiladagi muhit bolalar xulq-atvorida o‘z aksini topadi. Doimiy nizoli vaziyat hukm surgan oilada,psixologik muhit buziladi va o‘smirga e’tiborsizlik kuchayadi. Natijada esa o‘smir xulqida og‘ishishlar yuzaga kela boshlaydi.Bunday vaziyat uzoq muddat davom etadigan bolsa, jiddiy deviatsiyalarga olib kelishi mumkin. Nizoli oilada o‘smirlar doim e’tiborsiz va qarovsiz qoladi, oilaviy muloqotga muhtojlik sezadi,u o‘zgalar panoh izlaydi, boshqa turli mashg‘ulotlar topadi, xatto jinoyatchilikka qo‘l urishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E. G‘ “Psixologiya”. T. 2008 yil.
2. G‘oziev E.G‘. “Ontogenez psixologiyasi. Noshir taxriri ostida T. 2020 yil.
3. Karakulova U.A “O‘smirlar xulq atvori shakllanishiga oilaviy munosabatlarning o‘rni” O‘zbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyot uyg‘unligi jurnal T. 2021 yil.
4. Karakulova U.A “Axborot savodxonligi va axborot izlash xulq-atvoridagi psixologik omillar”. Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik konferensiya. Oktyabr 2022 yil
5. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. М.:2016 yil
6. Shoumarov G‘, Umarov B, Akramova F. Yoshlarda xulq og‘ishi va tarbiya buzilining oldini olish bo‘yicha psixologik maslahatlar. Toshkent.:2015 yil